

ФИЛОЗОФИЈА ОДСУТНОСТИ

Поезија Бранка Миљковића и онтологија

Институт за књижевност и уметност, Београд

Апстракт: Овај рад је завршно поглавље истраживања односа поезије Бранка Миљковића и филозофије. Дефинисани су основни облици Миљковићеве песничке мисаоности: мудрост, дубина, диониско и аполонско, гномско и дијалектичко мишљење. Поменути типови Миљковићеве лирске мисаоности упућују на његову основну, онтолошку инспирацију, прецизније, на *нову онџологију* у чијим оквирима је песник остварио своју поетику и естетику. У Миљковићевим есејима и критикама, посебно у његовој поезији, више него у песничким остварењима савремених српских песника, номинално су присутни онтолошки појмови, почев од основних међу тим појмовима: Бића и Не-бића. У вези с тим појмовима песник се определио и за основни појам своје поетике: „одсутност“, чије је свестрано сагледавање у оквирима поетике, естетике и филозофије, предмет интересовања аутора овог текста. Миљковић је тим сагледавањем несумњиво сврстао термин „одсутност“ међу најважније термине поетологије.

Кључне речи: Грчка филозофија, онтологија, нова онтологија, гносеологија, естетика, поетика, поезија, лирска песма, инспирација, Биће, Не-биће, лепо, стварност, истина, очевидност, одсутност, присутност, успомене, мишљење, разум, емоције, ирационално, доживљај, имагинација

Овај рад је управо завршени финални део ауторовог обухватног испитивања односа Миљковићеве поезије и филозофије, које је актуелно и због песниковог до краја доведеног студирања филозофије. То испитивање показало је да су различити облици Миљковићеве филозофске мисаоности (*мудросџ, дубина, диониско и айолонско, ѓномско и дијалекџичко* мишљење) усмерени према једној песниковој врховној инспирацији – *онџологији* као фундаменталној филозофској науци. Наиме, у основним жанровима Миљковићевог стваралаштва (поезија, есеји, критике) номинално је присутно више основних онтолошких појмова него у поезији других савремених српских песника: *Биће, Не-биће, есенција, еџзисџенција, реалносџ, стварносџ, човек, живоџ, смрџ, леџо, узвишено...* Овоме треба додати, према „новој онтологији“, поједине регије или слојеве Бића: *космос, ѓприроду, дџљни свети, друџџивени живоџ, морал, свакодневицу, умеџносџ, џоезију...* као и песникове нове термине, који су подвргнути *онџолоџизацији*, као поступку уопштавања, посебно актуелном у савременој руској књижевној теорији и у Миљковићевом ствара-

лаштву. Наведени појмови немају само своју искључиво филозофску аутономију већ су органски сједињени с Миљковићевом песничком „праксом“, тако да се несумњиво може говорити о истовременом *йе-вању мишљења и мишљењу йевања* (М. де Унамуно). Зато се у испитивању Миљковићеве онтолошке инспирације мора поћи од његове поетике, тачније од дефиниције те поетике. А такву дефиницију дао је песник, и то у својим изразито мелодијским, диониским стиховима, што се опет ретко дешава. Ево тих стихова (из поеме „Ариљски анђео“): „Све је нестварно док траје и дише;/Стваран је цвет чија одсутност мирише/И цвета, а цвета већ одавно нема:/Беспућем до наде песму ми припрема.“ Овим стиховима прикључује се тростиховна целина из исте поеме, у којој се другим речима наглашавају неки од наведених битних момената Миљковићеве поетике: „Ружо померена најслађи мој јаде,/О како дивно трајеш измерена/Својом одсутношћу, одважно мислена.“

Као што се види, у наведеним стиховима понавља се једна реч „одсутност“, која је и централни термин Миљковићеве поетике и најважнији појам његове онтолошке инспирације. Овај појам укључен је у целину песниковог стваралачког поступка: праћење одсутности појава из свакодневне чулне стварности, њихово доспевање изван те стварности и њихов *йоновни йоврајшак* у ту стварност, путем нових песничких остварења. Какви су онда значење и смисао речи „одсутност“, која има пресудну улогу у Миљковићевој поезији и у његовим критичко-есејистичким текстовима?

Најпре је овај песник разлоге за појаву одсутности детаљно објаснио у својим есејима „Поезија и онтологија“, „Поезија и облик“ и „Неразумљивост поезије“. Та одсутност је директно везана за „ствари око нас“, за које ће он употребити још један термин: „очевидност“, и које, будући именоване „истрошеним“, „непокретним“ речима, захтевају застарели „смешни миметизам“ нечега што је „једном већ створено“. Зато оне морају бити „дематеријализоване“, као што и „очевидност“ мора бити „превазиђена“, да би се стекли услови за „аутентично“ враћање одсутних појава у реалност нове поезије. Ако, према Миљковићу, „превазилажење“ очевидности директно условљава „неразумљивост“ поезије, укључујући код њега често присутну елиптичност и херметизам, то није проблем јер су поменути појмови природни саставни део песничког израза. Али у превазилажењу очевидности дозвољен је *йочейни* кратак, за уметност битан, песников чулни контакт са „стварима“. То јест, ствари „треба само да се представе и одмах затим ишчезну, као мирис“.

Већ на основу претходних објашњења могу се успоставити паралелизми Миљковићевих схватања очигледности и одсутности са сличним схватањима неких од познатих, пре свега француских, песника, теоретичара и филозофа, што је у нашој критици добро запажено (в. Новаковић 1996: 47–77). Међу онима који нису поменути треба

имати у виду Жака Дериду, с истим, као и код Миљковића, појмом одсутности (*absence*) заједно са супротним појмом *иприсујности*, и Жака Маритена, чију је директну поруку („Поезија је онтологија“) Миљковић узео за мото свог есеја „Поезија и онтологија“. Ту је и руски филозоф Лав Шестов, у чијим разматрањима је очевидност један од основних проблема. Међутим, овде није реч о утицајима, иако су француски ствараоци стална Миљковићева теоријска лектира јер је наш песник оригинално засновао приступ наведеним терминима. Нарочито кад је реч о одсутности, он је овај термин једини сагледао из онтолошке перспективе и тако, повезујући његову поетичку припадност с општим онтолошким појмовима, довео га до нивоа естетичких и филозофских категорија.

Према начину појављивања, току и окончању, Миљковић разликује неколико врста одсутности. Најпре ону који је најбројнија, одсутност појава које су из актуелне стварности прешле у *усјомене*. Затим онај облик одсутности који је условљен друштвеном регијом бића, *насилну одсујности*, идентификовану и до краја осветљену у његовој песми „Болани Дојчин“. И, различиту од ове, али ипак у основи исту, *насилну одсутност* коју изазивају природне катаклизме (поплаве, земљотреси). Најзад, одсутност као потискивање појава у заборав под утицајем великих цивилизацијских промена (наступање *техничке цивилизације*, на пример).

Одсутност је путем Миљковићеве филозофске аналитике, с појмом „помереност“ и појмом-синтагмом „*декјиво* из стварности“, који су на истом нивоу значења, израсла у *појам њо себи*, с низом подпојмова, или упосебљења, конкретизовања. У Миљковићевој поезији та упосебљења истовремено означавају или облик одсутности или њен циљ. Одмах после одсутности у Миљковићевом стваралаштву најприсутнији је појам *иразнине*, да би се уз овај појам низали појмови везани за биљни свет, посебно за *ружу* и *цвети* уопште. Цвет је код Миљковића, опет, номинално изнијансиран у низ појмова одсутности, од којих су неки кованице, као *оноцветности* и *нецвети*, или, пак, означавају неке особине цвета трајније од његове очевидности – његов *мирис*, који је суштинска симболичка особина одсутности цвета. Поред тога, у Миљковићевој поезији и у његовим есејистичко-критичким текстовима, као облици одсутности, појављују се и *херојство*, *ипусиња*, *ипејо* и основни естетички и етички појмови – *лејо* и *исјина*.

Поставља се питање која је даља судбина одсутности појава из „очевидне“ стварности. Јер, на основу објашњења одсутности које смо навели, песник заиста, како се тврдило у критикама његове поезије, не иде до краја своје онтолошке инспирације. Дакле, где су, или у којем простору су се нашле из стварности одсутне појаве? Да ли је то нестварност, као дијаметрална супротност напуштеној стварности? Трагајући за одговором на претходна питања морамо констатова-

вати да је песник на појам одсутности посебно усмерен посредством, код стваралаца поезије ретке „филозофске фантазије“, која прераста у визију. Он наводи једну стварности сличну, али по значењу различиту реч: „предстварност“, као уточиште одсутних појава јер ова реч у дефиницији његове поетике предвиђа могућност *йоврайќка* тих појава у нову стварност поезије. Миљковић тај повратак не сматра лаким него веома тешким поступком стварања нових песама (видети цитирани стих који је саставни део његове песничке дефиниције сопствене поетике: „Беспућем до наде песму ми припрема“). Уз то, предвиђа се и даље кретање одсутних појава према том повратку. Наиме, реч „предстварност“ садржи елементе Аристотелове категорије *моућностии*, која, већ по називу, стреми стварности. Поред тога, и један од наведених облика одсутности, празнина, садржи елементе Демокритовог схватања овог појма. Значи, даљи пут одсутних појава води у грчку филозофију, која је у целини онтологија као, може се рећи, песникова опсесија.

И ова песникова одлука захтева нова објашњења. Наиме, Миљковић се слаже с Валеријем да су *усйомене* основно мотивско изходиште поезије. Али успомене су појединачни или посебни психолошки појам, а он тражи сигурније уточиште у онтологији, као филозофској науци општих појмова. Зато је његова *одсујностй* усмерена у правцу ове филозофске науке, али на посебан начин: све облике те одсутности, на челу с лепотом, Миљковић је укључио у *Не-биће*. Учинио је то, поред есејистичког, на песнички начин, и опет стиховима из „Ариљског анђела“: „Има ли доказа лепоте померене/ Чулом у не-биће које заодене/ Обликом бекства стварност што се скрива.“ Овде се Миљковић пита, а одмах и одговара тврдњом да један од облика лепоте као одсутности „бекства“ из стварности постоји у не-бићу као „негативном“ онтолошком појму (отуда синтагма „негативна онтологија“ у есеју о односу поезије и онтологије). А у овом есеју постоји и објашњење зашто песник проверава начин постојања својих одсутних појмова баш у онтологији, оној грчкој, традиционалној, што он, нормално, чини из перспективе савремене „нове онтологије“. Перципирати односе „значи замишљати ствари у њиховој одсутности, супституисати мртвом метафизичком бићу његово истинско и живо небиће“.

Метафизичко „мртво биће“ и „истинско и живо небиће“ очигледно су резултат неслагања с једним прекретничким моментом у историји онтологије, с Парменидовом тврдњом у његовој поеми „О природи“, у којој је не-биће најпре изједначено с појмом *нишија*: „Мора се зборити и мислити да биће постоји, јер бити јест а ништа није.“ А затим се директно негира постојање не-бића: „Јер то никад неће преовладати да не-бића буду“ (Парменид и др. 1984: 68, 69). Овде се под „бићем“ подразумева оно што је непокретно и што се не мења у простору и времену, а под не-бићем оно што је покретно и

што се мења. Или, биће је у потпуности рационални материјални и духовни идентитет, супротан не-бићу као ирационалном „дисконтинуитету“. Миљковић је, наравно, из данашње перспективе „нове онтологије“, противник оваквог схватања бића, а још више противник потпуног негирања постојања не-бића. Зато је он не-бићем обухватио своје из стварности одсутне појмове, али и све појмове који се сматрају ирационалним а без којих, што је важно, не постоји ни поезија као онтолошки појам изнад песникове појединачне егзистенције. Пре свега, ти појмови су *емоције* и *имагинација*, *ајсџракција*, затим емоционални *доживљај* материјалног и духовног света као непосредног услова песничког стварања. Наравно, овакав положај не-бића, као с бићем основног онтолошког појма, био је могућ само у „новој онтологији“, која је настала прикључивањем *гносеологије*, тј. теорије сазнања, овој филозофској науци. А то прикључивање ишло је веома споро, готово миленијумски, што се може илустровати односом према *емоцијама* у грчкој филозофији и поезији.

Најпре, наведеном Парменидовом ставу било је потпуно супротно дијалектичко *кретање* у филозофији његовог савременика Хераклита. Имајући у виду ово кретање, позни Платон био је противник наведеног става, али је разматрао искључиво *сирасиши*, а не чисте емоције као елементе аутентичног песничког стварања. Таквих, аутентичних емоција, како је књижевна критика показала (О. Фрејденберг), нема ни у античкој лирској поезији (Сапфо, Анакреонт, Архилох), ни у Емпедокловим емоцијама *љубави* и *мржњи*, које су више декларативни него аутентични садржаји душе. Једино Аристотел, у Другој књизи *Реторике*, студиозно говори о тим, аутентичним осећањима, што је и данас актуелно. Тек много касније, после вишевековног супротстављања *разума* емоцијама у циљу њиховог „дисциплиновања“, појавило се модерно, феноменолошко становиште које и Миљковић прихвата: *свесћ* о емоцијама битна је колико и оне саме.

У сваком случају, Миљковићево негирање Парменидовога става о небићу, да поновимо, било је могуће само у условима нове онтологије. Јер, нова онтологија битно је променила однос према бићу као метафизичком апсолуту. Она је увођењем појмова *реионалне онтологије* и *слојевање дића*, изједначавањем индуктивног приступа бићу с поступком дедуктивног закључивања, разбила метафизичку представу о бићу као затвореном кругу, и овај појам учинила доступним сазнајним процесима. У Миљковићевој поетици су дошла до израза сва три вида гносеологије – *метафизички*, *лојички* и *психолошки*. Имајући у виду нову онтологију, Миљковић је, коришћењем нових облика мишљења (*узрочно-последични след збивања*, однос *есенције* и *ејзисџенције*), као и употребом „великих речи“, односно „речи које се селе“, образложених у његовој оригиналној теорији језика, метафорама и симболима, осмислио своју песничку слику света, и изра-

зио своје виђење савременог света. Такође, на јединствен начин, у својој песми „Болани Дојчин“, од почетка до краја, пратио је насилну одсутност једине праве истине стварности, садржане у *Дојчиновом ѿодвију* и неминовни повратак те истине у стварност поезије.

У почетном стиху ове Миљковићево песме поставља се питање: „Је ли истинито оно што је стварно“, да би се то питање продужило у упитној синтагми на почетку другог стиха: „Или само влада...“ то јест, песник се пита да ли постоји једна објективна истина стварности, или је само реч о лажном уверењу, мишљењу да постоји таква истина. Песник се опредељује за другу могућност проистеклу из његових питања, што потврђују наредни, такође елиптични, без претходног, уобичајеног комуникативног везника, стихови наведене песме: „Победници беже,/ Празан је празник, биће је утварно/ Док достојни шетње кроз врт мртви леже.“ Наиме, како из ових стихова проистиче, у јавности се величају „победници“, хероји у борби за истину, који су, сасвим супротно, кукавице, или који „беже“ из те борбе, којима се затим приређују лажна славља, „празници“ без садржаја. Таква лаж, уместо истине стварности, суштински погађа човеково морално биће. («Биће је утварно...») А прави хероји те борбе присутни су у стварности једино путем својих гробова према којима се показује у људској заједници уобичајено, пасивно, конвенционално поштовање мртвих („Док достојни шетње крз врт мртви леже“).

Миљковић у својој песми не наводи директно ко је починилац претходног далекосежног моралног прекршаја. Али он добро зна да се у друштвеној заједници његовог времена, нарочито посредством одређених медија, подржавају лични ставови појединих друштвених и државних моћника, као ставови тобоже објективног *јавној мњења*. Још је Демокрит сматрао да институција јавног мњења мора бити строго објективна, а данашње, све више присутно пристрасно понашање те институције показује да је Миљковић као песник својерсни *ѿророк*, што нас враћа у почетно време грчке филозофије, која је песницима давала предност баш због наведене пророчке моћи.

Миљковић од почетка у својој песми сматра да је Дојчинов подвиг, *херојсѿиво* показано у народној песми као инспиративној зони његове песме с истим насловом, једини носилац праве, објективне истине стварности, према коме се показује неопростива неправда. Протест против такве неправде најодлучнији је протест у читавој поезији овог песника. Ова песма опсежно је анализирана у претходним поглављима наше студије посвећене мисаоној лирици Бранка Миљковића. Сваки стих те песме је подршка осуди наведеног поступка као узрока насилне одсутности Дојчиновог херојства из стварности, и подршка повратку те одсутности у стварност. Понекад су наведене осуда и подршка у Миљковићевој песми „Болани Дојчин“, иако елиптичне, директније исказане, а каткад је то учињено с нешто удаљеније позиције. Али увек постају јасније ако наведемо

ставове грчких филозофа, што је показано у претходним поглављима нашег истраживања. Сад само указујемо на финални катрен ове песме који упућује на вредности поново актуелизоване повратком одсутности Дојчиновом херојства у нову стварност поезије. Ти завршни стихови у знаку су *йолетиа* диониског мишљења, ретког у савременој српској поезији. Поменути полет условљава симболички „пламен“ који потиче из Дојчиновог „пепела“, остатка његовог подвига сачуваног у „предстварности“ као последњем уточишту свих одсутности у Миљковићевој поезији. А тај пламен садржи *слободу*, *йравду* и *исйину* као основне, све више угрожене људске вредности: „Дозивај пепео без страха/ Јер нема пепела већ само пламен који спава/ У камену мутном што потајно спрема/ Излазак сунца изнад мртвих глава.“

Тако је доказано да појму одсутности, који је Миљковић међу песницима најбоље теоријски, естетички, филозофски и, посебно, песнички образложио, припада значајно место у поетологији.

ЛИТЕРАТУРА

- Сабрана дела Бранка Миљковића*, Књига прва, *Песме I*, Приредио Милан Алексић, Нишки културни центар, Ниш 2015. ; Књига трећа *Есеји и крийике*, Приредила Снежана Милосављевић Милић, НКЦ, Ниш, 2018.
- Новаковић, Јелена. „Поезија као патетика ума“. Бранко Миљковић и Пол Валери. У: *Поезија и йоейика Бранка Миљковића*. Зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1996.
- Фрајментии елејаца*: Парменид, Зенон, Мелис. Превод, предговор и коментари Слободана Жуњића, Београд: БИГЗ, 1984.
- Певање и мишљење* Хераклит. Хердерлин. Ниче. Хајдегер. Превео Мирослав Марковић. Приредио и предговор написао Игор Марковић. Модерна Београд 1990.
- Аристотел: *Ретйорика 1/2/3*. Са старохеленског превео, студију и коментаре написао Марко Вишић, Независна издања Слободана Машића, 1987.
- Милослав Шутић: *Певање и мишљење Бранка Миљковића*, Чигоја штампа, 2020.

The Philosophy of Absence

The Poetry of Branko Miljković and Ontology

Summary

The paper draws attention to the concept of absence as the basic concept of Miljković's ontological inspiration and the foundational idea of his poetry. In his poems, essays and critical reviews, Miljković shed light onto this concept poetically, philosophically and aesthetically. He did so by starting from the «apparentness» of physical reality, which according to him implies outdated mimesis and which can be overcome by the absence of phenomena from that reality, but also by their obligatory return from «pre-existence» into the reality of new poetry. Then, Miljković points out different kinds of absence as well as forms of absence in his poetry. Miljković agrees with Valéry that *remiscences* as a psychological form of absence are the basic motif in poetry. But Miljković, having an education in philosophy, wanted to test his forms of absence at the highest level, in ontology, the fundamental branch of philosophy.

It transpired, however, that this test could not be conducted in the traditional Greek ontology, the school best known to Miljković, in which the notion of Being usually did not include the irrational concepts such as emotions, imagination or experience, which all play a crucial role in poetry. This is why the poet turns to the modern new ontology, which, through embracing the theory of knowledge (gnosiology), adopts a different attitude towards the Being, involving it in the cognitive processes.

Miljković's poetics exhibits all three aspects of gnosiology, which became part of the new ontology: the metaphysical, the logical and the psychological aspect. This new kind of ontology made it possible for the poet to fully conceive an image of the world in his poetry.

In his theory of poetry as well as in his poetry (which, though often hermetic, is always internally imbued with lyrical energy, at once suggestive and receptive), Miljković discovered new visual imagery and concepts associated with absence. All this preeminently suggests that this notion should be included in the narrow circle of the most important concepts in poetology.

Keywords: Greek philosophy, ontology, new ontology, gnosiology, aesthetics, poetics, poetry, lyrical poem, inspiration, Being, non-Being, beauty, reality, truth, apparentness, presence, memories, thinking, reason, emotions, irrational, experience, imagination

Примљен: 23. 2. 2020.

Прихваћен за објављивање: 1. 6. 2020.